

ЙОРДАН АНДРЕЕВ (Велико Търново)

НАРОДНОСТНО-ПАТРИОТИЧНИ ТЕНДЕНЦИИ В СИНОДИКА НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА

Патриотизмът безсъмнено е най-характерната черта на обществената мисъл в средновековна България. По-голямата част от книжовните паметници на тази епоха са пропити от патриотичното чувство на тревога за съдбата на българската земя и държава.

За съжаление изворите са твърде бедни, за да ни позволят да установим как се е развила българската патриотична идея през Втората българска държава. Но предварително трябва да се отбележи, че това е ставало в съответствие с историческите условия и отразява определена степен на народностното ни себеусещане. Тези народностно-патриотични тенденции са изразени в Синодика на българската църква. Както е известно, в основата си той представлява превод на съответните византийски образци.¹ Той е бил преведен на български език във връзка със състоялия се през 1211 г. събор против богомилите. От тази епоха към Синодика са били прибавени редица оригинални сведения, свързани с работата на събора и разпространението на богомилската ерес, а впоследствие — и сведения, които свидетелствуват за наличието на определена книжовна и патриотична тенденция в българската държава.

В общата характеристика на този книжовен паметник могат да се отбележат две основни тенденции: 1. Той изразява идеологията на господстващите феодални кръгове на българското общество през XIII—XIV в. 2. Синодикът представлява своеобразен исторически летопис, в който личи съзнателно преследвана политика на възхвала на българския народ и държава. Във връзка с това трябва да се отбележи, че прокарания в Синодика патриотични настроения не изразяват общественото съзнание на целия български народ, а на феодалната класа. Това твърдение се налага както от самия характер на прокарания в Синодика обществено-политически идеи, така също и от тенденциите, които се забелязват при

¹ В. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. III, С., 1940. с. 298.

сравнението на този книжовен паметник с народните и апокрифни съчинения.

Още първата оригинална добавка в Синодика отразява по своеобразен начин народностното чувство на нейния автор. Там става дума за работата на противобогомилския събор от 1211 г. Ръководен от оправдана религиозна ревност и от стремежа да прослави цар Борил, неизвестният летописец се е постарал да възвеличае неговата православна и антиеретическа дейност. Разбира се, ние днес не можем да преценяваме дейността на събора иначе освен като жестока разправа с духовните водачи на българския народ. Но в осмислянето на това събитие неизвестният летописец се е ръководел от съвсем други съображения. Както е известно, през средновековието религиозната политика е представлявала винаги част от държавната политика. Във връзка с това престъплението срещу религиозните догми било преценявано като престъпление против самата държава, тъй като чрез това се подронвало народностното единство. Тъкмо от такива държавнополитически съображения изхожда и авторът на тази летописна бележка, като величае дейността на цар Борил срещу еретиците, т. е. срещу рушителите на народното единство в държавата. За летописеца жестоката разправа с водачите на богомилското учение не представлявало нищо друго освен тържество на православието и народностното единство. Следователно въпреки ограниченния класов характер на тази летописна бележка нейното настроение трябва да се преценява като патриотично, тъй като в съзнанието на обществените кръгове, останали верни на православието, тържеството над еретическите водачи представлявало победа на доброто, патриотично начало в българската държава. „Преди неговото царуване никой не е свиквал такъв православен събор“² — заявява летописецът, изпълнен със съзнанието за „благодатната“ роля на цар Борил в историята на българския народ.

Борилевият синодик имал за времето си широко обществено предназначение — той имал задачата не само да служи като идеологическо противодействие срещу представителите на различните еретически учения, но четенето му в дните на православната неделя трябвало да припомня на българите някои факти и имена от българската история, които имали важно значение при възпитаването им в дух на патриотична гордост и любов към българската държава. Разбира се, в проповядването на тези патриотични тенденции придворните летописци изхождали от ограниченния мироглед на своята класа. В Синодика нашироко се проповядват идеи и възгледи, които имали предназначението да проповядват несъпротива и примирение пред съществуващия феодален ред. В други случаи тенденциозно се премълчават събития, които, макар и да имали силно патриотично звучене, представлявали заплаха за господството на управляващата класа. Най-красноречиво доказателство за това твърдение е фактът, че в списъка на българските владетели, на които в Синодика се пее вечна памет, липсва името на народния вожд Ивайло. Това показва, че в този случай класовите съображения взели връх над народностното на-

² Ив. Дуйчев. Из старата българска книжнина. Т. II. С., 1940. с. 29. Тъй като не разполагаме с изданието на Попруженко (Синодик царя Борила), по-надолу ще цитираме Синодика по изданието на Дуйчев.

чало. А това е доказателство, че патриотизмът на господстващата класа и на обикновения народ са различни понятия и в много случаи тяхното идейно и даже фактологическо съдържание далеч не се покриват.

При все това в Синодика личи съзнателно прокарана патриотична тенденция. Така например в списъка на българските царе липсват имената на византийския поставеник цар Иван Асен III, на татарското протеже цар Смилец и по съвсем понятни съображения на татарина Чака. Това обстоятелство трябва да бъде обяснено с простия факт, че само споменаването на тези имена било в състояние да оскърби народността на летописеца. По същите съображения книжовниците от XIII—XIV в. намерили за необходимо да не споменат имената на болярите Мицо, Смилец, Войсил и Радослав, на добруджанските владетели Балик и Добротица — известно е, че повечето от тях били свързани с политиката на Византия по отношение на България или пък, както е случаят с добруджанските владетели, това са феодали, отцепници от българската народностна кауза.

Синодикът и неговите по-късни прибавки представляват цял летописен свод от имена. За отбелязване е обаче, че в него не се среща нито едно име на човек от народа, което летописецът да сметне за необходимо да спомене и да възхвали. Абсолютно всички имена, споменати в него, принадлежат на хора от феодалната класа или от висшето духовенство — доколкото в Синодика са споменати имена на хора от народа, това е направено не за възхвала, а за проклятие, тъй като те са свързани с разпространението на различните еретически учения.

Прави впечатление фактът, че твърде често патриотичните подбуди са надделявали и при изреждането на имената на представителите на българската църква. Така например в Синодика липсва името на архиепископ Василий — глава на българската църква от 1185 до 1232 г.³ Това трябва да се обясни с неговата униатска политика за подчинение под духовния авторитет на римския престол. По същите причини този архиепископ не взел участие на „православния“ събор от 1211 г. По всичко личи, че по-късните български книжовници преценявали неговата религиозна политика като предателска по отношение на българския народ и държава. Впрочем през средновековието пълната религиозна унификация на населението представлявала важно условие за осъществяване на народностното единство. Ръководени от тези съображения, българските книжовници заличили в списъците на българските патриарси името на архиепископа-униат.

Със съвсем други съображения обаче трябва да се обясни възхвалата, която се пее в Синодика по адрес на патриарх Йоаким III — същия патриарх, който бил хвърлен от лобната скала от цар Тодор Светослав, като при това е бил обвинен в престъпни връзки с татарите.⁴ Както отбелязахме вече няколко пъти, при подбора на имената, възхвалявани в Синодика на българската църква, житиитеписците се ръководели от определени патриотични намерения. Присъствието и възхвалата на Йоаким III в Синодика трябва да се преценят като явно свидетелство против обвинението в държавна измяна. По всяка вероятност неговата смърт трябва

³ За това вж. В. Златарски. Цит. съч., с. 365.

⁴ G. Rachev. Ed. Вонпае. II. p. 265.

да се свърже с други събития, които според нас се крият в съперничеството между владетеля и църквата в управлението на държавата.

От малко по-друг характер е летописната бележка в Синодика, която е във връзка с възстановяването на българската патриаршия от Иван Асен II през 1235 г.⁵ По въпроса за времето, когато е била написана тази летописна бележка, са изказани много мнения, но най-вероятно е това да е станало през XIV в. Написването на този разказ се налагало както от зложелателната политика на цариградската църква по отношение на правата на търновската патриаршия, така и от стремежа на българското духовенство да защити и да обоснове историческите права на българската църква. Ръководен от тези дълбоко патриотични съображения, авторът на летописния разказ, който по всяка вероятност е бил духовно лице, е защитил правото на независима църква на българския народ, като се е основавал на доводи и факти от историческо естество. По този начин историческото минало на българския народ е осмислено в конкретна проява и стремеж за идейно противопоставяне срещу византийското идейно и политическо влияние.

В разказа с чувство на патриотична гордост се говори за „великия и благочестивия цар Иван Асен... който прослави и просвети българското царство повече от всички български царе преди него“. Следва подробен разказ за преговорите между Търново и Никея и за църковния събор в Лампсак, на който тържествено и в съгласие с всички църковни правила било тържествено провъзгласено възстановяването на българската патриаршия. Летописецът съобщава, че съборното решение било предадено на новопровъзгласения търновски патриарх Йоаким не само устно, но и писмено, като документите били скрепени с печат „за вечно и неотемливо поминание“. „Заради това прочее вписахме тези неща за всички православни, за знание на онези, които слушат, и за спомен на българския народ“⁶ — заявява авторът на бележката, изпълнен със съзнанието за изключителното значение на това събитие за българската история.

Народно-патриотичните настроения на епохата са намерили съответна изява и в творчеството на последния български патриарх — Евтимий. Патриотизмът на този български книжовен и обществен деец е намерил израз главно в две направления: в отношението му към цариградската патриаршия и в тревогата, породена от турската опасност. В търсенето на нови примери за патриотичното възпитание на българския народ Евтимий се обръща към великите прояви на героизъм и саможертва, завещани от предишните поколения. Главно с това трябва да бъдат обяснени някои пасажии от неговите жития и похвални слова, които стоят далеч от предназначението на житийната литература, но за сметка на това представляват образец на истинско и дълбоко осмислено патриотично чувство. Тук Евтимий не пропуска възможността да свърже религиозноверския елемент с народността и като активизира патриотичните сили на българския народ, да пробуди у него желанието за борба.

Особен интерес за тези тенденции в творчеството на патриарх Евтимий представляват прибавките и допълненията към Синодика от XIV в.

⁵ За тези събития вж. В. Злагарски. Цит. съч., с. 368 и сл.

⁶ Ив. Дуйчев. Цит. съч., т. II, с. 46.

В нашата историческа литература отдавна се е утвърдило мнението, че тези прибавки са излезли изпод ръката на последния български патриарх.⁷

Особено интересна е онази паметна бележка, която е свързана с името на сестрата на българския цар Иван Шишман: „На Кера Тамара, дъщеря на великия цар Иван Александър, велика госпожа съпруга на великия емир Амурата, която му бе отдадена заради българския род. А тя, като отиде там, запази православната си вяра, рода си освободи, живя добре и благочестиво и с мир почина, вечна памет.“⁸ Тази възхвала издава преклонението на Евтимий пред големия подвиг на българската княгиня. Както личи от възторжените думи, българската княгиня „освободила своя род“. Това, разбира се, не трябва да се разбира в буквалния смисъл, но явно говори за големите ѝ заслуги пред българския народ и държава. Кера Мария, на която българската история дължи много около разкриването на отношенията между България и Турция през 70-те години на XIV в., ще е извършила твърде много за временното отстраняване на турската опасност. Сведенията на Евтимий, от друга страна, са доказателство за нейната роля в българската история.

На друго място вероятно пак от ръката на Евтимий е излязла следната бележка: „На протокилийника Приезда и войводата Балдю, които бяха убити за вярата на своя господар, вечна памет.“⁹ Друга бележка пак от края на XIV в. има почти същото съдържание: „На Семир, Йончо, Добромир, Иваншо и на всички, които заедно с тях проявиха мъжество против безбожните турци и проляха кръвта си за православната християнска вяра, вечна им памет.“¹⁰

И двете известия са свързани с последните години от съществуването на българската държава и свидетелствуват за характера на тогавашните патриотични настроения. Въпреки че са свързани изрично с „вярата“ на българския народ, те издават преди всичко здраво народностно съзнание и представляват по-нататъшно развитие на патриотичната идея. Борбата на българския народ през последните десетилетия на XIV в. не е била просто борба за „вяра“. Широкото разпространение на термините „християни“ и „вяра“, които в някои случаи заместили напълно народностното име „българи“, е свързано с конкретните исторически събития — по-скоро това е било резултат от убеждението за необходимостта от обединени действия на балканските народи срещу османските завоеватели. Макар обозначенията „вяра“ и „християни“ да изразявали само религиозната страна на тази сложна политическа, идейна и културна проблема, за историята на българския народ имали дълбоко патриотично звучене пред вид на обстоятелствата, които наложили широката им употреба, и на истинското народностно чувство, което ги е осмисляло.

Можем да предполагаме, че похватът на тази нова патриотична идея е резултат от проповедническата и народностно-патриотична дейност на Евтимий. Това ни дава право да го окачествим не само като един от най-бележитите културни строители в българската история, но и като велик

⁷ Срв. мнението на Ив. Дуйчев. Цит. съч., т. II, с. 220.

⁸ Пак там, с. 163.

⁹ Пак там, с. 164.

¹⁰ Пак там, с. 166.

патриот, за когото народностните проблеми на българския дух са стояли над всеки друг обществен или религиозен порив. По времето, когато народностното самосъзнание на нашия народ е преживявало дълбока криза, словото и личността на Евтимий се явяват, за да издигнат на нов, още по-висок етап народностния дух, да вдъхнат вяра и мъжество в години на върховно изпитание.

И наистина рядко в нашата история се среща такова удивително съответствие между думи и дела, както при последния български патриарх. Наистина неговото дело има различни измерения, но те се проявяват особено ярко в неговото патриотично величие, което е и най-голямата му заслуга пред българската история.